

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Language Polonae Partinentia 14 (2023)

ISSN 2082-0909

DOI 10.24917/20820909.14.5

Iwona Morawska

ORCID: 0000-0001-9905-1243

Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie

Solidarność jako wartość w dydaktyce polonistycznej¹

Powracamy do solidarności jak wędrowcy powracają do domu z dalekiej podróży ścieżkami wolności. (...) Poszerzając nieustannie pole wolności indywidualnej, zaczęliśmy poznawać gorzki smak alienacji, egoizmu i samotności wśród innych (...) Trzeba było tego doświadczenia współczesności, abyśmy uświadomili sobie, że człowiek rodzi się dla wolności, ale staje się prawdziwie wolny wtedy, gdy dobrowolnie potrafi z niej zrezygnować.

Krzysztof Czyżewski, *Kultura i solidarność*

Solidarność w języku i komunikacji

W interdyscyplinarnych studiach nad solidarnością i w dyskursie publicznym pojęcie to znajduje bardzo rozległy zasób znaczeń, sensów i konotacji, przy czym najbardziej eksponowany jest jego profil aksjologiczny. W świetle wnikliwych ustaleń Jerzego Bartmińskiego, który szczegółowo prześledził historię tego słowa, sposoby jego rozumienia i zastosowania, solidarność w języku polskim i komunikacji społecznej funkcjonuje wielowymiarowo i wielopostaciowo, ma korzenie europejskie (dziewiętnastowieczne), a historycznie rzecz biorąc, wywodzi się z prawa rzymskiego i z etyki chrześcijańskiej². Solidarność jest najczęściej definiowana jako:

- postawa moralna polegająca na zgodności poglądów, dążeń motywowanych współodpowiedzialnością i współzależnością;
- poczucie wspólnoty z jakąś osobą, grupą ludzi, ideą; poczucie budowane na wspieraniu się, współdziałaniu, jedności, zaufaniu, zaspakajaniu potrzeby bezpieczeństwa itd.
- nieodłączna cecha kondycji ludzkiej uwikłanej w fenomen życia wspólnotowego, charakteryzująca zachowania polegające na współpracy, wzajemnym zrozumieniu, gotowości do niesienia pomocy, zgodności poglądów, celów i dążeń;
- idea uniwersalna powiązana (łączona) z takimi wartościami, jak: wolność, godność, odpowiedzialność, lojalność, braterstwo, zaufanie, pojednanie, miłość itd.

1 W artykule wykorzystano (za zgodą współautorów: Sylwii Gierczak i Łukasza Maciąga) fragmenty tekstu *Rola edukacji polonistycznej w doświadczaniu solidarności*, który był prezentowany podczas V Kongresu Dydaktyki Polonistycznej w Gdańsku (19–22.10.2022).

2 J. Bartmiński, *Solidarność między pojęciem a ideą*, [w:] *Polskie wartości w europejskiej aksjoserferze*, wyb. i red. S. Niebrzegowska-Bartmińska i in., Lublin 2014, s. 173; A. Rynio (wyb. tekstów, przedm.), *Solidarność w nauczaniu Jana Pawła II*, Lublin 2005.

- kluczowa wartość życia społecznego, odwołująca się do wrażliwości moralnej, zachowań prospołecznych, altruistycznych, empatycznych, aktywizmu życiowego, przeciwdziałająca konfliktowości, partykularyzmowi, zubożeniu, niesolidności, zakłamaniu, egoizmowi itd.
- wartość konstytucyjna (tzw. wartość w prawie) – solidarność pozostaje w ścisłym związku z ideą dobra wspólnego³, stanowi zasadę, fundament działania demokracji konstytucyjnej i społeczeństwa obywatelskiego⁴, należy do podstawowych wartości w stosunkach międzynarodowych w XXI wieku⁵, która określa solidarność międzynarodową – globalną jako propagowanie i podnoszenie świadomości w zakresie współodpowiedzialności za jakość życia innych ludzi;
- solidarność przez duże „S” zapisała się w najnowszej historii jako nazwa własna polskiego związku zawodowego i zarazem ruchu społecznego, który połączył w sobie powstanie narodowe z buntem pracowniczym, doprowadzając do upadku komunistycznego totalitaryzmu, był manifestacją potrzeby powrotu społeczeństwa do zasad uczciwości i potrzeby odkłamania życia; ruch ten został uznany przez wielu światowej sławy socjologów za „największą innowację społeczną” drugiej połowy XX wieku, fenomen samoograniczającej się, wystrzegającej przemocy rewolucji, której spoiwem była etyka solidarności⁶;
- zasada gwarantująca zrównoważony rozwój społeczny, której funkcjonalność stale potwierdzają obecne w języku i komunikacji społecznej połączenia wyrazowe, takie jak np. „solidarność obywatelska, solidarność zawodowa, solidarność kobieca, solidarność narodowa, solidarność międzyludzka, solidarność globalna, solidarność planetarna” itd.⁷

W sposobach definiowania pojęcia „solidarność” uwagę zwraca z jednej strony wieloznaczność, nieostrość i wieloaspektowość, co stanowi niewątpliwie o jego niezwykłej wartości, uniwersalności i funkcjonalności; z drugiej zaś – w polu znaczeniowym tej kategorii daje się dostrzec występowanie stałych atrybutów przywołujących niezmiennie na myśl ludzką godność, podmiotowość, więzi międzyludzkie, wagę wspólnoty, zobowiązań, współodpowiedzialności. Tym między innymi tłumaczy się obecnie potrzebę „powrotu” do solidarności⁸, jej odrodzenia, odzyskania, większego dowartościowania roli, jaką może odegrać we współczesnym świecie:

3 Pojęcie i składniki dobra wspólnego wymienia Konstytucja RP w art. 31 ust. 3. dotyczącym dopuszczalnych przesłanek uprawnionego ograniczania praw i wolności jednostki. Do tych przesłanek zaliczono bezpieczeństwo i porządek publiczny, zdrowie i moralność publiczną, prawa i wolności innych osób oraz ochronę środowiska.

4 R. Piotrowski, *Solidarność i dobro wspólne a granice władzy publicznej*, [w:] *Solidarność i dobro wspólne jako wartości w prawie*, red. D. Bach-Golecka, Warszawa 2021, s. 71–101.

5 Deklaracja Milenijna ONZ, <http://docplayer.pl/6897353-Deklaracja-milenijna-narodow-zjednoczonych.html> (dostęp: 27.09.2022).

6 A. Touraine, *Solidarność. Analiza ruchu społecznego 1980–1981*, przeł. A. Krasieński, Gdańsk 2010.

7 J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 244–245.

8 *Wróćmy do Solidarności*, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-zdzislaw-krasnodebski-prof-michel-wieviorka-wrocmy-do-solidarnosci/>, (dostęp: 14.06.2023).

Znakiem naszego czasu staje się kultura odpowiadająca na wyzwanie solidarności. (...) Powracamy do solidarności, rozumiejąc, że jest ona autentycznym spoiwem dla świata coraz głębszych podziałów społecznych i kulturowych, a jednocześnie coraz bardziej współzależnego. Solidarność staje przed nami jako nowe wyzwanie, po lekcji wolności, która znajdowała swoje spełnienie w indywidualizmie, niezależności i odrębności, a nie w równości i empatii. To wszystko sprawia, że żyjemy w czasie, w którym solidarność zmienia paradygmat kultury, stawiając ją oko w oko z rutyną codzienności i głębią Innego⁹.

Dzisiaj pytanie o możliwość solidarności znowu staje się kluczowym pytaniem, od którego zależy przyszłość¹⁰.

To między innymi w potencjale aksjologicznym i w tradycjach historyczno-kulturowych etosu solidarnościowego upatruje się przeciwwagę dla zjawisk, które we współczesnym świecie uznawane są przez wielu badaczy za realne zagrożenia dla *conditio humana* i jej przyszłości¹¹. Zaliczają się do nich między innymi: atomizacja społeczeństwa; zanikanie głębszych relacji i więzi międzyludzkich; nasilanie się stanów depresyjnych, zwłaszcza wśród młodego pokolenia, a będących wynikiem poczucia samotności, bezradności, zagubienia, wyobcowania, kryzysu tożsamościowego, aksjologicznej dezorientacji, braku sensu życia¹²; wzrost agresji¹³; nieszczerłość i oszustwa w życiu codziennym¹⁴; zagrożenia informatyczne; zanik uczuć metafizycznych¹⁵; popularność kultury indywidualizmu, narcystycznych stylów życia, tzw. „kult ego”¹⁶; silne oddziaływanie idei neoliberalnych¹⁷ itd.

9 K. Czyżewski, *Małe centrum świata. Zapiski praktyka idei*, Sejny 2017, s. 174–175.

10 E. Bendyk, *Leksykon na nowe czasy: SOLIDARNOŚĆ*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1622597,1,leksykon-na-nowe-czas-solidarnosc.read>, (dostęp: 15.03.2022).

11 *Wspólnoty z perspektywy edukacji międzykulturowej*, red. J. Nikitorowicz i in., Białystok 2009; M. Golka, *Cywilizacja współczesna i globalne problemy*, Warszawa 2012.

12 Ch. Rittelmeyer, *Dzieciństwo w opresji. Pomiedzy przemyslem kulturowym a technokratycznymi reformami szkolnictwa*, Kraków 2009; Ks. J. Mastalski, *Samotność globalnego nastolatka*, Kraków 2007; K. Szafraniec, „Porzucona generacja”: młodzież polska wobec wyzwania „społeczeństwa ryzyka”, [w:] *Przetrwanie i rozwój jako niezbywalne powinności wychowania*, red. M. Dziemianowicz, B.D. Gołębiak, R. Kwaśnica, Wrocław 2005, s. 120–128.

13 Zob. P. Kasprzak i in., *Edukacja w czasach cyfrowej zarazy*, Toruń 2016; D. Łazarska, *Gdyby nie wartości, nasz świat byłby „płaski”... Aksjologiczne rozważania uczniów w świetle myśli filozoficznych Józefa Tischnera*, [w:] *Polonistyka i świat wartości. Edukacja polonistyczna jako wartość*, red. M. Marzec-Jóźwicka, A. Karczevska, S. J. Żurek, przy współpracy M. Nowak, Lublin 2019, s. 569–580.

14 R. Keyes, *Czas postprawdy: nieszczerłość i oszustwa w życiu codziennym*, przeł. P. Tomanek, Warszawa 2017.

15 J. Breczko, *Zanik uczuć metafizycznych*, „Kultura i Wartości” 2015, nr 13, s. 39–73; J. Marzec, *Duchowość, tożsamość i edukacja*, „Forum Oświatowe” 2012, nr 2(47), s. 61–78.

16 M. Jacyno, *Kultura indywidualizmu*, Warszawa 2007; A. Cudowska, *Wspólnota w kulturze indywidualizmu*, <https://studylibpl.com/doc/866628/wsp%C3%B3lnota-w-kulturze-indywidualizmu> (dostęp: 26.10.2021).

17 W. Pawlik, *Zmierzch człowieka kantowskiego, czyli czy możliwe jest społeczeństwo beznormatywne*, [w:] *Moralne dylematy Polaków w ponowoczesności*, red. A. Maksymowicz, Kraków 2009.

Jednym z fundamentalnych problemów współczesnej kultury zdominowanej dyskursem neoliberalnym, jest problem niedostatku wspólnotowego uczestnictwa ludzi w kulturze – uczestnictwa angażującego etycznie odpowiedzialność za nadawanie określonego kształtu rzeczywistości społeczno-kulturowej, odpowiedzialność wzmacniającą postawę wzajemnej solidarności, przy jednoczesnym zachowaniu zdolności ludzi do bycia indywidualnościami, tj. podmiotami myślącymi we własnym imieniu, poszukującymi sensu, wyrażającymi sądy i inicjującymi działania o kulturotwórczym znaczeniu, wykraczające poza horyzont teraźniejszości, angażujące ludzką wielość¹⁸.

Podkreśla się, że aktualne realia określane jako „życie 3.0”, w odróżnieniu od tych sprzed epoki cyfrowej i „społeczeństwa sieci”, zupełnie inaczej kształtują ludzką egzystencję, co ma też wpływ na miejsce i rolę *solidarności* oraz innych wartości w wymiarze indywidualnych i społecznych doświadczeń¹⁹. Obecnie nie ma tu jednego, względnie stabilnego i wszystkich podobnie orientującego systemu wartości, lecz niebywała wielość, różnorodność i konkurencyjność systemów, norm, zasad postępowania. Na „rynku światopoglądowym” funkcjonują różne podmioty socjalizacji (oprócz szkół, media, nowe media, stowarzyszenia, ugrupowania polityczne), różne ideologie i światopoglądy, niekiedy kontrowersyjne, walczące o społeczne uznanie swoich racji. Człowiek ma zatem możliwość i niezbywalne prawo porównywania, wartościowania i wybierania spośród proponowanych mu wartości, mód i stylów życia. Inaczej mówiąc, treści światopoglądu stają się sprawą przede wszystkim indywidualnych a nie wspólnotowych wyborów, przekonań i preferencji. Jak słusznie zauważa Jadwiga Puzynina:

Wielość podmiotów socjalizacji w realiach współczesności oraz wielość i różnorodność lansowanych przez nie wartości sprawia, że nie jest już możliwy zamknięty, całościowy, ideowo i programowo zharmonizowany system edukacji. System ów, podobnie język i wartości podlegają zmianom, są na nie skazane²⁰.

Podkreśla się też, że nowe media (wśród nich internet), będące częścią rozwijającej się błyskawicznie cywilizacji technologicznej nie tylko rozszerzyły pole, jakość, formy ludzkiej aktywności, ale też stworzyły nową kulturę tworzenia więzi i relacji międzyludzkich

internet i jego użytkownicy, pozostając z sobą w różnych relacjach, nawiązują różne rodzaje więzi (...) to właśnie internet, dając poczucie anonimowości, pozwala jego użytkownikom niejako odnajdować miejsce dla siebie, z którego można solidaryzować się z innymi użytkownikami, czy też przynależąc do odmiennych grup środowiskowych, demaskować różne formy buntu przeciwko manifestowanym w sieci poglądom i zachowaniom ludzkim²¹.

18 A. Męczkowska-Christiansen, *Neoliberalizm i edukacja ku nieodpowiedzialności*, [w:] *Przestrzenie teraźniejszości i ich społeczno-edukacyjne sensy*, red. M. Szczepeska-Pustkowska i in., Toruń 2010, s. 79.

19 I. Morawska, *Trwałość i zmienność wartości jako wyzwanie edukacyjne*, [w:] *Polonistyka i świat wartości...*, s. 213–228.

20 J. Puzynina, *Język skazany na zmiany*, „Rzeczpospolita. Plus-Minus”, 27 maja 2013, s. 13.

21 D. Grodner, *Internet wyzwaniem dla człowieczeństwa...*, [w:] *Pedagogika serca. Wychowanie emocjonalne w XXI wieku*, red. E. Lewandowska-Tarasiuk i in., Warszawa 2016, s. 143.

W badaniach nad solidarnością jako wartością uwagę zwraca łączenie jej sensów, znaczeń, postaci i funkcji z wieloma kluczowymi dla ludzkiej egzystencji doświadczeniami i atrybutami. Zaliczają się do nich między innymi: językowy i dialogiczny charakter ludzkiego życia / „bycia w świecie”; potrzeba „bezpieczeństwa ontologicznego” i sensu życia²²; kompetencje społeczne, wśród nich umiejętność współdziałania, relacje interpersonalne; moralność i zmysł moralny (poczucie dobra i zła) oraz etyka, zwłaszcza etyka normatywna, do której zdolny jest człowiek, odpowiadając na wezwanie innego/drugiego²³; przeżycia aksjologiczne łączone z myśleniem, refleksją, świadomością, reagowaniem emocjonalnym („inteligencją emocjonalną”), wrażliwością²⁴; doświadczenie wolności połączone z aktywnością, sytuacją wyboru, dylematami moralnymi²⁵, myśleniem kontekstowym²⁶; zaufaniem i solidarnością itd. Jak podkreśla Michał Drożdż:

Człowiek (...) ma naturalną „hermeneutyczną” orientację w stronę poszukiwania sensu życia i wraz z nim miłości, zaufania i solidarności. Człowiek niemal instynktownie próbuje odkryć sens we wszystkim, czego zdarzy się mu doświadczać, próbuje odkrywać prawdę o sobie. Człowiek ma bowiem prawo do prawdy, co więcej ma obowiązek jej poznawania i budowania na niej wspólnoty zaufania i solidarności. Dlatego też poszukiwanie prawdy o człowieku powinno się dokonywać ze świadomością, że człowiek nie jest „ślepy wędrowcem”, błąkającym się po bezdrożach moralności, ale jego wartość i godność domagają się odnajdywania obiektywnego fundamentu człowieczeństwa oraz obiektywnych i uniwersalnych zasad wartościowania etycznego, jego wolnych działań, za które ponosi odpowiedzialność²⁷.

Solidarność w rozumieniu uczniów – wyniki diagnozy

Ważne znaczenie w projektowaniu procesu edukacyjnego odgrywa diagnoza, dlatego w ramach zajęć akademickich²⁸ poświęconych problematyce solidarnościowej oprócz lektury wybranej literatury przedmiotu na ten temat²⁹, studenci analizowa-

22 K. Sękowska-Buczko, *Wartości i potrzeby wyznaczające sens życia*, [w:] *Świat wartości wobec wyzwań rzeczywistości ponowoczesnej*, red. J. Semków, J. Pazgan, Legnica 2012, s. 65–78.

23 M. Drwięga, *Człowiek między dobrem a złem. Studia z etyki współczesnej*, Kraków 2009.

24 J. Tischner, *Myślenie według wartości*, Kraków 2011, s. 486.

25 A. Maksymowicz (red.), *Moralne dylematy Polaków w ponowoczesności*, Kraków 2009.

26 K. Cukier i in., *Myślenie kontekstowe. Największa przewaga ludzi nad sztuczną inteligencją*, Warszawa 2022.

27 Ks. M. Drożdż, *Zaufanie ukryte w solidarności*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2017, nr 2, s. 23; <https://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocialiacracoviensia/article/view/2452>, (dostęp: 26.09.2021).

28 Chodzi o przedmioty akademickie (w tym praktyki przedmiotowo-metodyczne) w ramach specjalności nauczycielskiej na kierunku filologia polska: Dydaktyka języka polskiego w szkole podstawowej i Dydaktyka języka polskiego w szkole ponadpodstawowej.

29 Na liście zarekomendowanych do samodzielnej lektury publikacji znalazły się między innymi następujące tytuły z kręgu interdyscyplinarnych studiów i badań nad solidarnością i jej rolą w kulturze współczesnej: J. Bartmiński, *Solidarność między pojęciem a ideą*, [w:]

li ankiety sondujące rozumienie „solidarności” przez uczniów klas ósmych (65 respondentów) i uczniów pierwszych klas technikum samochodowego (52 respondentów). Autorami pytań zamieszczonych w kwestionariuszu ankiety i realizatorami diagnozy byli nauczyciele języka polskiego współpracujący z UMCS jako opiekunowie praktyk studenckich (mgr Sylwia Gierczak, mgr Łukasz Maciąg)³⁰. Celem analizy jakościowej udostępnionego studentom materiału ankietowego było zapoznanie się z narzędziem diagnozującym funkcjonowanie pojęcia „solidarności” w języku i w świadomości nastoletnich uczniów (z możliwością skomentowania zastosowanej formuły, treści pytań, zgłoszenia własnych pomysłów itd.) oraz przedstawienie wniosków i rekomendacji edukacyjnych po analizie jakościowej ankiet. Podjęte działania wstępne dostarczyły studentom i studentkom cennych obserwacji merytorycznych i empirycznych, które potem wykorzystali w samodzielnym tworzeniu lekcji (i innych zajęć edukacyjnych) poświęconych problematyce solidarnościowej. W przedstawieniu wyników diagnozy ograniczę się tylko do tych przykładów, które w wyniku przeprowadzonej analizy uznane zostały za reprezentatywne (powtarzające się co najmniej pięć razy), czy z innych powodów zasługujące na głębszy namysł, komentarz. Kwestionariusz ankiety zawierał pięć zadań. Pierwsze wymagało swobodnego rozwinięcia czterech wypowiedzi: Solidarność to...; Solidarność kojarzy mi się z...; Nie ma solidarności bez...; Gdyby nie było solidarności... Kolejne pytania dotyczyły sposobów funkcjonowania solidarności, jej roli, znaczenia, form występowania. Już po wstępnym przeglądzie ankiet okazało się, że nie ma istotnych różnic w sposobie udzielania odpowiedzi między ósmoklasistami a uczniami technikum, dlatego zaniechano w analizie zabiegów porównujących odpowiedzi ankietowanych reprezentujących drugi i trzeci etap edukacji. W zamieszczonych niżej tabelach omówione i skomentowane zostały najczęściej powtarzające się konceptualizacje *solidarności* przez ankietowanych uczniów.

Tabela 1. Solidarność jako przedmiot swobodnych wypowiedzi

Wokół solidarności... wypowiedzi niedokończone	Przykłady realizacji zadania ankietowego
Solidarność to...	współpraca, współdziałanie, współodpowiedzialność, niesienie pomocy, zjednoczenie, wspólnota, szacunek dla innych, styl życia, dążenie do realizacji wspólnych celów, zasada postępowania, pomaganie innym, „bycie razem”, poczucie więzi, pomaganie sobie, koleżeństwo, przyjaźń, „nieobojętność wobec tych, którym dzieje się krzywda”, to walka o wolność i sprawiedliwość, nazwa związku zawodowego, „grupa ludzi, którzy się rozumieją i sobie pomagają” itd.

Polskie wartości w europejskiej aksjoserferze..., s. 163–180; D. Dobrzański, A. Wawrzynowicz (red.), *Idea solidarności w kontekstach filozoficzno-historycznych*, Poznań 2006; A. i Z. Liców (red.), *Wolność i solidarność w języku i kulturze*, Gdańsk 2017.

³⁰ Szerzej na temat tej współpracy piszemy we współautorskim tekście *Rola edukacji polonistycznej w doświadczeniu solidarności*, który ukaże się w monografii pokongresowej (w przygotowaniu). Badanie ankietowe zostało przeprowadzone w Szkole Podstawowej nr 6 w Lublinie i w Zespole Szkół Samochodowych w Lublinie (we wrześniu 2022 r.). Ogółem wzięło w nim udział 117 uczniów.

Solidarność kojarzy mi się z...	„ludźmi, którzy mają podobne poglądy, cele”; „walką o wolność i sprawiedliwość”; „z tym co jest dobre”; „zgodą, porozumieniem, jednomyślnością”; „z poczuciem bezpieczeństwa”; „z czymś bardzo ważnym”; „innymi ludźmi”; „ludźmi, którzy chcą razem coś ważnego zdziałać”; z pomocą, tolerancją, współpracą, szczerością, uczciwością, z „czymś najważniejszym”, Lechem Wałęsą, stoczniovcami, Gdańskiem; „z końcem komunizmu w Polsce”; z patriotyzmem, walką o niepodległość; z przyjaźnią, z pomaganiem sobie nawzajem, jeden za wszystkich, wszyscy za jednego” itd.
Nie ma solidarności bez...	– wolności, miłości, uczciwości, szczerości, wzajemności, zgodności, odpowiedzialności, heroizmu, godności itd. – ludzi, obywateli, społeczeństwa, bez działania, bez porozumienia, dobroci, bez życzliwości, bez kompromisu, bez rozmowy itd.
Gdyby nie było solidarności...	– każdy musiałby polegać tylko na sobie; byłby nadal komunizm; nie byłoby większości krajów; wielu ludzi byłoby skazanych „na zapomnienie”; – byłoby: źle, ciężko, nie do wytrzymania, niebezpiecznie; byłyby: konflikty, nieszczęścia, wrogość, obojętność, smutek itd. – panowałby egoizm, samolubstwo, obojętność itd. – nie byłoby wolnej Polski; ludzie mieliby więcej problemów; ludzie nie mogliby czegoś stworzyć; „świat stanąłby na głowie”; nie byłoby akcji charytatywnych, gier zespołowych, drużyn sportowych itd.

Komentarz nr 1. Wśród dominujących sposobów definiowania solidarności przez ankietowanych uczniów były sformułowania, które można przyporządkować do co najmniej 5 kategorii : pierwsza – dotyczy relacji międzyludzkich; druga – sfer pozytywnych uczuć i emocji związanych z poczuciem więzi, bezpieczeństwa, przyjaźni itd.; trzecia – motywacji do zachowań solidarnościowych, które zakładają gotowość przedkładania wspólnych celów ponad indywidualne, jednostkowe; czwarta – form aktywności i postaw polegających na współdziałaniu; piąta – obejmuje idee i wartości, które mieszczą się w polu znaczeniowym solidarności, a wynikają z jej istoty, sensu, znaczenia itd. Ankietowani operowali takimi nazwami wartości, jak: lojalność, odpowiedzialność, szacunek, wspólnota itd. Wśród skojarzeń, które przywoływali uczniowie w kontekście solidarności, najczęściej było identyfikacji eksponujących jej istotne pozytywne znaczenie („solidarność jako źródło dobra”), ludzki wymiar („solidarność jako ludzie, którzy osiągają wspólne cele, niosą pomoc, są dobrzy, myślą o innych” itd.). Rozwijając zdanie: Nie ma solidarności bez..., ankietowani najczęściej operowali nazwami wartości, które utrwaliły się w komunikacji społecznej jako hasła, slogany, powiedzenia (np. „Nie ma solidarności bez wolności”, „Razem – raźniej”, „Ramie w ramie” itd.). Były też jednak przykłady wyróżniające się oryginalnością, głębszym namysłem, np. Nie ma solidarności bez... „chęci / umiejętności współdziałania; bez trudności; bez ludzi; bez zrozumienia” itd. Uczniowie poproszeni o wyobrażenie sobie świata bez solidarności, formułowali stwierdzenia, w których eksponowane były doniosłe funkcje, jakie solidarność pełni w indywidualnym i społecznym życiu. Chodzi zwłaszcza o funkcję integracyjną/wspólnotową, komunikacyjną, motywacyjną, formacyjną itd. Kilku respondentów podkreśliło, jak

ważna jest solidarność w akcjach charytatywnych, „w czynieniu dobra”, gdyby jej nie było – jak stwierdzono w jednej z ankiet – „niczego by nie było”.

Tabela 2. Na czym może polegać solidarność?

Przykłady realizacji zadania ankietowego
– na pomaganiu innym, na wspieraniu się w trudnych sytuacjach, na wspólnym działaniu itd. – na braniu wspólnej odpowiedzialności za coś / za kogoś; – na gotowości do poświęceń, czynieniu dobra, wzajemnym zaufaniu; – na walce o sprawiedliwość, pokój, równe prawa, wolność, prawdę itd. – na posiadaniu podobnych poglądów, wartości, celów, ideałów itd. – na przewyciężaniu egoizmu, samolubstwa, na wolontariacie itd. – na byciu: wrażliwym, dobrym, pomocnym, nieobojętnym, lojalnym itd.

Komentarz nr 2. Odpowiadając na pytanie drugie, ankietowani uczniowie zwracali przede wszystkim uwagę na relacyjne i interakcyjne atrybuty solidarności. Dostrzegali jej znaczenie w sytuacjach związanych z pokonywaniem trudności, rozwiązywaniem problemów, konfliktów, sporów, realizacją ważnych/wspólnych celów itd. W wielu ankietach znalazły się sformułowania identyfikujące solidarność jako umiejętność pozytywnego reagowania na potrzeby innych, kierowania się dobrą wolą, chęcią czynienia dobra itd. Solidarność była też odkrywana jako narzędzie walki o sprawiedliwość, poszanowanie ludzkich praw do wolności słowa, sumienia, poglądów itd. Ciekawe były stwierdzenia sytuujące solidarność w wymiarze komunikacyjnym jako mówienie prawdy („solidarność może polegać na prawdomówności”), dbanie o język ojczysty, przestrzeganie zasad dobrej dyskusji, branie wspólnej odpowiedzialności z ojczyznę (chodzi o solidarność przywoływaną w kontekście postaw i wartości patriotycznych).

Tabela 3. Co jest możliwe dzięki solidarności?

Przykłady realizacji zadania ankietowego
– wszystko; bardzo wiele; wiele dobrego; – zgoda, pokój na świecie, porozumienie, dobre relacje, przyjaźń, zaufanie, wspólne przeżycia, zainteresowania, pasje, cele itd. – życie bez konfliktów, zakłamania, dyskryminacji, podziałów, nienawiści itd. – uszczęśliwianie innych, dobre uczynki, osiąganie sukcesów; – rozwój świata, rozwiązywanie konfliktów, porozumienie, szacunek; – dobre uczynki, wzajemna pomoc, bezpieczeństwo, zapobieganie nieszczęściom, niesprawiedliwości itd. – współuczestnictwo w ważnych wydarzeniach, więzi międzyludzkie; – znajdowanie wyjścia z trudnych sytuacji, niesienie pomocy potrzebującym itd.

Komentarz nr 3. Odpowiadając na pytanie: Co jest możliwe dzięki solidarności?, ankietowani eksponowali jej doniosłe, uniwersalne znaczenie niemal w każdej sferze życia, zarówno w wymiarze indywidualnym, społecznym i globalnym (powtarzana często kategoria „świat”). Solidarność przywoływana była jako czynnik warunkujący rozwój, progres, dobrobyt, poczucie bezpieczeństwa, a nawet wyznacznik wspólnych doświadczeń, jakie mogą wynikać z życia we wspólnocie (językowej, narodowej, kulturowej itd.). Niektórzy uczniowie dostrzegli w solidarności potencjał/skuteczny środek zapobiegania nieszczęściom, konfliktom czy innego rodzaju negatywnym zjawiskom,

które mogą stać się zagrożeniem dla człowieka i świata. Podobnie jak w cytowanych już wyżej konceptualizacjach, również w realizacji tego zadania znalazło się wiele pojęć z kręgu aksjologii solidarnościowej, które pozwalają odkrywać solidarność jako wartość wywołującą pojawianie się innych znaczących wartości, w tym m.in.: szacunek, altruizm, dobro, otwartość na innych, zgoda, wrażliwość, dobre relacje itd.

Tabela 4. Kiedy solidarność jest potrzebna?

Przykładowe realizacje zadania ankietowego
– zawsze, na co dzień, nieustannie, ciągle itd. – gdy ktoś jest w potrzebie, w trudnej sytuacji, w kłopotach itd. – gdy chce się osiągać wspólne cele / ważne cele – gdy nie chce się polegać tylko na sobie („wszystkie ręce na pokład”); – gdy jest wojna, kryzys, konflikt, poczucie niesprawiedliwości itd.; – gdy łamane są prawa człowieka; gdy dzieje się zło; – gdy nie ma zrozumienia, gdy chce się stworzyć głębsze więzi z innymi; – gdy brakuje tolerancji, odpowiedzialności, zrozumienia; – gdy trzeba działać w zespole, w grupie, z innymi; – gdy myśli się o innych, a nie tylko o osobie; – gdy nie chce się być obojętnym wobec otoczenia, gdy chce się pomagać, gdy chce się być razem itd.

Komentarz nr 4. Wielu uczniów, udzielając odpowiedzi na czwarte pytanie ankiety wymagające wskazania przykładów i uwarunkowań występowania solidarności, lokalizowało tę wartość w perspektywie temporalnej (zawsze, ciągle), kontekstów sytuacyjnych (gdy jest wojna, kryzys...), ludzkich potrzeb (gdy trzeba działać w zespole), postaw i relacji międzyludzkich (gdy myśli się o innych, a nie tylko o osobie). Bardzo silnie akcentowana była konieczność ciągłego i nieustannego odwoływania się do solidarności („solidarność na co dzień”), kierowania się nią, zwłaszcza wtedy, gdy wymaga tego ważna sprawa, trudny problem czy inne wyzwanie, motywujące do współdziałania, dialogu, współdecydowania, wrażliwości czy innych ludzkich odruchów. W analizowanym materiale dało się odnaleźć przykłady świadczące o dostrzeganiu przez respondentów zarówno społecznego, jak też osobowego wymiaru solidarności, ich powiązania, zależności („jeden za wszystkich, wszyscy za jednego”), co znalazło potwierdzenie w następujących zapisach: solidarność jest potrzebna, gdy ktoś działa w słusznej sprawie (solidarność społeczna); gdy myśli się o innych, a nie tylko o sobie (solidarność międzyosobowa); „gdy chce się stworzyć głębsze więzi z innymi” itd.

Tabela 5. Jaka może być solidarność?

Przykłady realizacji zadania ankietowego
zbiorowa, klasowa, szkolna, dobra, zła, odważna, silna, odpowiedzialna, nieugięta, niezawodna, kobieca, antykomunistyczna, pokoleniowa, młodzieżowa, trudna, uczuciowa, empatyczna, zawodowa, bez granic, globalna, międzynarodowa, międzykulturowa, prawdziwa, fałszywa, niezwykła, szczerą, odpowiedzialną, ekologiczną, ze zwierzętami, z uchodźcami, z ludźmi bezdomnymi, obywatelska, środowiskowa, rodzinna, religijna, czynna, bierna, trwała, celowa, skuteczna, wzajemna, potężna, heroiczna, przyjacielska itd.

Komentarz nr 5. Wśród określeń, które ankietowani przywoływali, odpowiadając na pytanie, jaka może być solidarność, znalazły się wyrazy charakteryzujące jej

– zasięg / zakres oddziaływania: klasowa, szkolna, narodowa, zbiorowa, obywatelska itd. ;

– stopień natężenia, potencjał, walory: silna, słaba, mocna, nieugięta, trwała, potężna itd. ;

– aspekt etyczny: dobra, autentyczna, zła, odpowiedzialna, bezinteresowna itd.;

– właściwości odnoszące się do konkretnych przedmiotów i podmiotów, których dotyczy, np.: kobieca, męska, grupowa, koleżeńska, zawodowa, z uchodźcami, z bezdomnymi itd.;

– powiązania z problematyką społeczną, środowiskową, kulturową: patriotyczna, ekologiczna, dobroczynna, antykomunistyczna, samorządowa, charytatywna, związkowa itd.

Ogólne wnioski z przeprowadzonej diagnozy objęły dwa obszary spostrzeżeń. Pierwszy – to obserwacje pozytywne. Ankietowani uczniowie – mimo bardzo młodego wieku – waloryzują, kojarzą, opisują solidarność zdecydowanie pozytywnie. Zdają sobie sprawę z jej znaczenia społeczno-kulturowego. W ich świadomości solidarność funkcjonuje jednak w sposób ogólnikowy, powierzchowny, encyklopedyczny, stereotypowy, pozbawiony głębszej refleksji, którą można byłoby odnaleźć na przykład w opisie konkretnych postaw, zachowań solidarnościowych, przywołaniu różnych doświadczeń, sytuacji związanych z „działaniem solidarności” bądź jej brakiem itd. Zaskakiwać może również to, że tylko nieliczni uczniowie połączyli solidarność z polskim ruchem solidarnościowym Sierpnia 80. Mimo że to nieodległa historia, to jednak pamięć o tym epokowym wydarzeniu wydaje się zacierać, dlatego wskazane jest, by w procesie edukacyjnym bardziej dowartościować to, co potwierdziło „moc, niezawodność solidarności”, co może nadal inspirować, motywować do solidarnościowych działań postaw, inicjatyw, które są motywowane prospołecznie, dobrem wspólnym itd.

Drugi wniosek dotyczy strategii metodycznego projektowania lekcji, których celem byłoby wspieranie uczniów w odkrywaniu solidarności jako wartości doniosłej, wielowymiarowej, wielopostaciowej, ale też problematycznej. Ta ostatnia kwalifikacja była zgłoszona przez grupę, w której przeprowadzono dyskusję inspirowaną publikacjami kwestionującymi „bezproblemowość” solidarności³¹. Analizowany materiał ankietowy pozbawiony był takich identyfikacji (w szerszym wymiarze), co można zapewne tłumaczyć bardzo młodym wiekiem respondentów, a co się z tym wiąże ograniczonymi jeszcze możliwościami krytycznej analizy zjawisk. Z pewnością jednak warto, zwłaszcza starszym uczniom, stwarzać możliwość odkrywania danej wartości w jej różnych, nawet kontrowersyjnych konceptualizacjach i odsłonach, po to by mogli mądrze, pewnie odnajdować się w dyskursie publicznym, by „wypracowywali sobie” swoje własne zdanie na dany temat, by nie poprzestawali na obiegowych, powierzchownych, wyłącznie cudzych sposobach rozumienia

31 Zob. np.: E. Bendyk, *Solidarność bez patosu; tegoż, Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego. Czy ta idea ma dzisiaj sens?*, <https://www.polityka.pl/search?phrase=Edwin%20Bendyk>, (dostęp: 20.04.2023).

zjawisk będących częścią społecznej rzeczywistości, a różnie przedstawianych, komentowanych³².

Sygnalizowany problem ciekawie analizuje Wojciech Chudy. Jego zdaniem etos solidarnościowy w warunkach wolnego rynku, konkurencyjności, konsumpcjonizmu, rozwoju indywidualnej przedsiębiorczości traci ideowość, solidarność staje się rozmyta, niejednoznaczna, bywa, że przybiera negatywną postać. Chodzi o tzw. solidarność motywowaną złem / „w złu”, która przejawia się np. w takich zjawiskach, jak: wybujały indywidualizm, narcyzm, egoizm grupowy, upadek pomocy społecznej, obojętność wobec potrzebujących wsparcia, korupcja, demagogia, zanik wrażliwości społecznej itd.³³ Niewątpliwie sygnalizowana problematyka – „negatywnej solidarności” – powinna znaleźć się w obszarze edukacyjnych oddziaływań³⁴, by uczeń miał świadomość złożoności tego tematu, by nie ograniczał się do jednostronnych – wyłącznie pozytywnych waloryzacji, jakie zwykle są łączone z solidarnością.

Oprócz analizy ankiet przedmiotem ustaleń poprzedzających tworzenie projektów lekcji języka polskiego inspirowanych tematyką solidarnościową była burza mózgów i dyskusja wokół odpowiedzi na pytanie: Jak skutecznie, efektywnie, nowocześnie realizować w dydaktyce języka polskiego cele i zadania przedmiotowe (i międzyprzedmiotowe) zapisane w obowiązującej podstawie programowej:

Kształcenie ogólne w szkole podstawowej ma na celu: 1) wprowadzanie uczniów w świat wartości, w tym (...) współpracy, solidarności, altruizmu (...) wskazywanie wzorców postępowania i budowanie relacji społecznych, sprzyjających bezpiecznemu rozwojowi ucznia (...) Zadaniem nauczyciela języka polskiego na II etapie edukacyjnym jest przede wszystkim (...) rozwijanie umiejętności komunikowania się z innymi ludźmi, (...) wychowanie do przyjmowania aktywnych postaw w życiu i brania odpowiedzialności za własne czyny” (Pp.sp.2017). W szkole ponadpodstawowej (liceum, technikum) zaleca się ponadto: „Kształcenie umiejętności rozpoznawania i wartościowania postaw budujących szacunek dla człowieka (np. wierność, odpowiedzialność, umiar) oraz służących budowaniu wspólnot: państwowej, narodowej, społecznej (np. patriotyzm, sprawiedliwość, obowiązkowość, szlachetność, walka, praca, odwaga, roztropność); (...) „rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej; (...) kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji” itd. (Pp.Lic.Tech. 2018)³⁵

32 J. Wygnański, *Gdzie zgubiliśmy solidarność. A może pomyliliśmy ją z czymś innym?*, <https://wiesz.pl/2020/06/04/gdzies-zgubilismy-solidarnosc-a-moze-pomylilismy-ja-z-czymys-innym/> (dostęp: 25.09.22).

33 W. Chudy, *Zdrada Solidarności*, „Etos” 2004, nr 67–68, s. 84–121, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/show-content/publication/edition/30333?id=30333>, (dostęp: 25.09.22).

34 K. Kuczyńska-Koschany, *Koiné i kontr-koiné, solidarność i jej antonimy – rozważania nad kulturową wspólnotą uczniowsko-nauczycielską na przykładzie cyklu prelekcji polonistycznych Otwartej Rzeczypospolitej „JAWNE KOMPLETY – lektury oddelegowane, lektury orzekające inaczej”*. *Polonistyka. Innowacje*, 2023, nr 16, 93–102. <https://doi.org/10.14746/pi.2022.16.8>, (dostęp: 15.04.2023).

35 <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/podstawa-programowa6> (dostęp: 22.06.2022).

Wśród rozwiązań, które przywołane zostały przez studentów jako przykłady sprzyjające „uczeniu się” solidarności w szkole, znalazły się między innymi:

- praca w grupach, przygotowująca do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, w tym metoda projektu grupowego, którego realizacja (rozłożona w czasie) wymaga kontaktowania się, współpracy, wymiany myśli, interakcji, współodpowiedzialności za efekty i wartość wspólnych dokonań itd.³⁶

- praca indywidualna, w tym samokształcenie, motywowane myślą o dzieleniu się z innymi zdobytą informacją, pomysłem, efektem samodzielnego działania, z którego mogą korzystać inni;

- stosowanie zróżnicowanych środków, narzędzi i form kształcenia, oprócz tradycyjnych ukierunkowanych na wielowymiarową aktywizację uczniów, sięganie po nowoczesne technologie i nowe media w celu kształcenia różnorodnych (twórczych i odwórczych, intersemiotycznych) sposobów uczestnictwa i współuczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym³⁷;

- czytanie i omawianie utworów literackich i innych tekstów kultury na lekcjach języka polskiego (z uwzględnieniem i dowartościowaniem lektur spoza kanonu, które czytają uczniowie). W procesie tym niezbędne jest respektowanie perspektywy oglądu dzieła z wielu różnych punktów widzenia³⁸ i dostrzeganie zalet współpracy, wymiany myśli, dyskusji, odkrywanie nowych możliwości interpretacyjnych, z jakimi ujawniają się kolejne roczniki uczniów – nowych czytelników lektur zadomowionych w szkole itd.

Na doniosłą rolę literatury i edukacji literackiej w realizacji celów związanych z poznawaniem solidarności jako wartości doświadczanej we wspólnocie zwraca uwagę Dariusz Szczukowski. Posiłkując się myślą naukową Krystyny Koziołek, a ściślej jej koncepcją „czytania, które nas socjalizuje”³⁹, zwraca uwagę na walory „wspólnego czytania”, które „dzieje się” w szkole na lekcjach języka polskiego. Wyjątkowość takiego czytania wyraża się tym, że

Buduje ono przestrzeń komunikacji, w której to możliwa będzie każda artykulacja, najbardziej szczątkowa i niepewna. Czytanie, które socjalizuje jest przejściem ze sfery tego, co prywatne w sferę tego, co publiczne, przekraczaniem narcyzmu i próbą komunikacji. Lekcja literatury w tym przypadku (...) podporządkowana powinna być rytmowi czytelnicznych doświadczeń, z uwzględnieniem także ich somatyczności, sfery afektywnej, otwartej na wzajemne interakcje. (...) Lektura stanowi sieć komunikacyjną, w które to

36 M. Stoch, *Dydaktyka polonistyczna społecznie zaangażowana – o metodzie projektu grupowego opartego na konsensusie*, [w:] *Polonistyka i świat wartości...*, s. 201–212.

37 A. Naumiuk, *Współbycie, współodpowiedzialność i współzależność jako kategorie ważne dla pedagogiki społecznej skierowanej ku budowaniu wspólnot lokalnych*, https://www.researchgate.net/publication/348856755_Wspolbycie_wspolodpowiedzialnosc_i_wspolzalezynosc_jako_kategorie_wazne_dla_pedagogiki_spolecznej_skierowanej_ku_budowaniu_wspolnot_lokalnych/link/604502464585154e8c838586/download, (dostęp: 26.09.2022); E. Szczęsna, *Aksjologia – technika – humanistyka. Polonistyczne osvajanie technologii*, [w:] *Polonistyka i świat wartości...*, s. 787–798.

38 I. Morawska, *Wspieranie rozwoju zawodowego nauczycieli. Od teorii do praktyki*, [w:] *Polonistyka i świat wartości...*, s. 255–270 (współaut. M. Latoch-Zielińska).

39 K. Koziołek, *Czas lektury*, Katowice 2017.

„ja” nie jest samotnym, odseparowanym od świata czytelnikiem, lecz istnieje w wytworzonych społecznie ramach⁴⁰.

W bardzo zbliżony sposób na temat znaczenia przestrzeni edukacyjnej – jaką odgrywa czy też może odgrywać szkoła – w odkrywaniu solidarności rozumianej jako budowanie relacji wspólnotowych – zwraca uwagę Barbara Myrdzik. Nawiązując do hermeneutycznej wizji edukacji H.G. Gadamera, autorka omawia wybrane uwarunkowania, które jej zdaniem powinny być spełnione, by idee spod znaku przywoływanej i rekomendowanej przez nią koncepcji kształcenia mogły zafunkcjonować we współczesnej szkole. Poniżej przytaczam niektóre z nich z uwagi na doniosłość, priorytet i aktualność poruszonych problemów.

- Przede wszystkim wychowanie i kształcenie powinno odbywać się w przestrzeni wolnej od indoktrynacji politycznej, od manipulowania podstawami programowymi i wprowadzaniem nieustannie reformami, które wprowadzają niepotrzebne zawirowania.
- Zapewnienie autonomii nauczycieli i procesu edukacji; autonomiczni potrafiemy rozpoznać własne potrzeby i wyrażać je z szacunkiem dla innych.
- Przywrócenie mocno nadwątlonego autorytetu szkoły i nauczyciela, poszanowanie godności wszystkich podmiotów edukacji.
- Akcentowanie tego, że zasadniczą misją edukacji jest rozwój osobisty, poznawczy, emocjonalny i społeczny człowieka, oparty na dążeniu do mądrości i zmierzający do zrównoważonego rozwoju całych społeczności.
- Większy nacisk należy położyć na samodzielność w procesie edukacyjnym i motywację uczniów do nauki; stwarzanie sytuacji wychowawczych, które inicjują rozwój wspólnotowości.
- Konieczność powiązania procesu uczenia się z wyobraźnią i emocjami, które modyfikują procesy poznawcze, wpływają na motywację, są także treścią różnic indywidualnych.
- Stworzenie podatnego gruntu pod sytuację dialogu – rozumienie stanowi tu podstawową praktykę, za pomocą której człowiek odnosi się do innych, odnajduje się w świecie, zyskuje własną tożsamość.
- Lepsze wykorzystanie sytuacji, w której kształcenie osoby dokonuje się przez spotkanie z dziełami sztuki, kultury, nauki i historii. Przez owo spotkanie – które jest dialogiem z dziełami – uczymy się rozwijać swoje myślenie i pogląd na świat.
- Kształtowanie dialogu z tradycją jako ciągłej reinterpretacji kultury, światopoglądów i potrzeb innych ludzi. (...) akcentowanie otwartości, rozumienia/doświadczenia, wspólnotowości i roli tradycji wiąże się z hermeneutyką i zasługuje na nowy namysł⁴¹.

40 D. Szczukowski, *Lekcje literatury. Lekcje wspólnoty*, [w:] *Polonistyka i świat wartości...*, s. 297–299.

41 B. Myrdzik, *Szkoła jako przestrzeń budowania relacji wspólnotowych*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska sectio N Educatio Nova*” 2022, nr 7, s. 23–40.

Solidarność jako źródło inspiracji metodycznych

Kolejnym etapem działań poświęconych projektowaniu metodycznemu lekcji języka polskiego inspirowanych aksjologią solidarności były poszukiwania rozwiązań (metod, technik, form, środków itd.), które pozwoliłyby uczniom odkrywać różne jej oblicza i wykazywać się w tym procesie wiedzą oraz umiejętnościami, postawami świadczącymi o autentycznym zrozumieniu poruszanej problematyki.

Tak zorientowane działania odbywały się w perspektywie studiowanej literatury przedmiotu i omówionej wyżej diagnozy rozumienia problematyki solidarnościowej przez ankietowanych uczniów. Wśród zaproponowanych sposobów „odkrywania solidarności” w procesie kształcenia polonistycznego znalazły się między innymi następujące rozwiązania i pomysły metodyczne:

- analiza sytuacji lirycznych obrazujących *solidarność* międzyludzką lub jej brak, a wyrażającą się gestami solidarnościowymi kierowanymi w stronę ludzi potrzebujących pomocy czy zaniechaniem takich reakcji, gdy górę bierze obojętność, brak wrażliwości, empatii itd. (np. w wierszach Tadeusza Różewicza *Przepaść*, *List do ludożerców*, *Koncert życzeń*. *Opowiadanie babuni z kraju chrześcijańskiego*) – wszystko po to, by uczeń już w szkole podstawowej odkrywał solidarność jako wartość motywującą do czynienia dobra, na wzór chłopca z wiersza *Przepaść*, by w ramach tego operował językiem uczuć i emocji, które są udziałem lirycznych bohaterów i jego własnym, by dostrzegał i nazywał efekty „działania solidarności” jako niesienia pomocy innym, by rozumiał doniosłość omawianej problematyki poprzez różne formy aktywności własnej na rzecz innych, chodzi o tzw. „aktywność ukierunkowaną na czynienie dobra”⁴²;
- uświadamianie zjawisk, zakłócających możliwość porozumienia, a będących wynikiem uprzedzeń, dyskryminacji, stereotypów, niechęci wobec Innego, Obcego, (np. L. Kołakowski, *O stereotypach narodowych*; A. Kopalińska, *Gdzie jest piekło? Rozmowa z Józefem Tischnerem*);
- eksponowanie roli dialogu w kulturze i relacjach międzyludzkich jako relacji, pozwalającej przewycięzać konflikty, zapewniającej budowanie wspólnoty, „przeżycie szczególnego zobowiązania” (np. poprzez lekturę fragmentu książki J. Tischnera, *Filozofia dialogu*, pt. *Rola dialogu*);
- czytanie interpretacyjne dokumentów międzynarodowych, określających prawa człowieka i narodów do wolności, eksponujących znaczenie dziedzictwa kulturowego oraz uniwersalnych wartości – w tym solidarności – w budowaniu relacji międzyludzkich, wzajemnego porozumienia (np. fragmenty *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, ONZ);
- prowokowanie do dyskusji o solidarności i braku solidarności we współczesnym świecie (np. w nawiązaniu do wiersza T. Różewicza, *List do ludożerców*, czy fragmentów książki Józefa Tischnera, *Etyka solidarności*), przyczynach konfliktów, podziałów między ludźmi przedstawianie indywidualnych przemyśleń z tym związanych (w różnych formach wypowiedzi pisemnych, np. artykuł

42 M. Jarymowicz, A. Szuster, *Uprzedzenia, wrogość czy harmonia społeczna?*, Sopot 2021.

- prasowy, uzasadnienie stanowiska, tworzenie map mentalnych, wokół wartości związanych z doświadczaniem solidarności lub jej brakiem);
- motywowanie do refleksji na tematy, związane z figurą Innego, odnajdowaną w literackich i pozaliterackich tekstach kultury jako przykłady pozytywnych relacji międzyludzkich lub obiekt drwiny, pogardy, niezrozumienia (np. omówienie fragmentów powieści P. Huelle, *Weiser Dawidek*)⁴³ itd.
 - realizowanie projektów zespołowych inspirowanych tematami odwołującymi się do solidarności związkowej i kultury niezależnej w czasach totalitaryzmu, czemu w szkole średniej sprzyjać może omawianie poezji stanu wojennego, połączone z przywoływaniem oddolnych inicjatyw (np. „Pomarańczowej Alternatywy”), będących wyrazem społecznego solidaryzowania się w sprzeciwie wobec zniewalania, niszczenia więzi międzyludzkich, kłamstwa, manipulacji i innych form opresji, zawłaszczających przestrzeń wolności.

W ramach grupowej burzy mózgów wokół możliwości nawiązywania w dydaktyce polonistycznej do problematyki solidarnościowej znalazły się ciekawie sformułowane tematy lekcji, ukierunkowujące omawianie pod tym kątem wybranych tekstów. Poniżej zamieszczam zanotowany zestaw przykładów:

1. Co może iskierka miłości i solidarności? Szukamy odpowiedzi w wierszu Tadeusza Różewicza *Przepaść* (solidarność z człowiekiem w potrzebie).
2. Kim jest, o co apeluje, z kim i dlaczego się solidaryzuje autor poetyckiego *Listu do ludożerców* Tadeusza Różewicza? (solidarność z ludźmi dobrej woli jako sprzeciw wobec zła).
3. Solidarność w polskim hymnie narodowym i w poetyckiej *Przypowieści* Jana Lechonia (solidarność narodowa, patriotyczna, wspólnotowa).
4. *Nie mijam* – a TY? Solidarność z otaczającym światem w wierszu Czesława Janczarskiego *Nie mijam* (solidarność ekologiczna, społeczna, uniwersalna).
5. Za kim, za czym i dlaczego tęskni człowiek wierszu Cypriana Norwida *Moja piosnka II?* Refleksje o solidarności (solidarność międzyludzka).
6. „Wesele” jako dramat o ludziach, którym się nie udało. Co i dlaczego? (solidarność „zagubiona, pominięta”).
7. Siłaczka czy wariatka? Modele życia, wartości i ludzie w opowiadaniu Stefana Żeromskiego *Siłaczka*. (solidarność altruistyczna, motywowana czynieniem dobra, zderzona z egoizmem, obojętnością).

Podsumowanie

W świetle przedstawionych ustaleń teoretycznych i empirycznych na temat solidarności jako wartości i przykładów nawiązywania do niej w procesie edukacji polonistycznej można pokusić się o kilka istotnych wniosków, uogólnień i refleksji. Równowaga między indywidualnym rozwojem a zaangażowaniem w życie wspólnoty sprzyja budowaniu społeczeństwa obywatelskiego i podmiotowości ucznia, który dzięki zakorzenieniu w kulturze – między innymi za sprawą omawianych

43 Zob. I. Morawska, „*Niech Inny nie będzie obcy...*”, czyli edukacja międzykulturowa na lekcjach języka polskiego, [w:] *Oswajanie Inności w edukacji polonistycznej*, red. B. Myrdzik, E. Dunaj, Lublin 2010, s. 155–166.

w szkole lektur i ich aksjologicznej, intertekstowej i kontekstowej interpretacji – może rozwijać swoje kompetencje, kierując się dobrem własnym i dobrem ogółu. Przywoływana tu kategoria interpretacji odkrywana jest obecnie jako „umiejętność przekonywania innych” i zarazem jedno z najważniejszych wyzwań edukacyjnych: „edukacja jest przede wszystkim nauką interpretacji. Nie transmisją wartości albo kompletowaniem encyklopedii, ale nauką interpretacji”⁴⁴. W tym kontekście poszukiwanie wspólnej płaszczyzny dla „ja” i „my” jest niełatwym zadaniem, dlatego przygotowanie młodego człowieka do sprostania temu wyzwaniu zależy m.in. od jakości wsparcia i wpływu osób znaczących – rodziców, nauczycieli, starszego pokolenia, mediów. Solidarność jest niezbędna dla rozwoju osobowego, społecznego, dla tworzenia relacji międzyludzkich i czerpania wielu korzyści z umiejętności życia we wspólnocie/-tach (realnych i wirtualnych). Jest wartością, która obok wolności i odpowiedzialności w szczególny sposób ukierunkowuje młodego człowieka na świat wewnętrzny i zewnętrzny, nakłada na niego zobowiązanie przekraczania horyzontu osobistych spraw, zauważania innych wokół siebie, wchodzenia w interakcję z otoczeniem. Bez solidarności nie ma podmiotowości i innych wartości, z którymi solidarność współtworzy – w różnych sferach życia społecznego (lokalnego i globalnego) – przestrzeń do międzyludzkiego „współistnienia” opartego na zaufaniu, odpowiedzialności, dobrowolności zachowań, wolności wyboru, w poczuciu bezpieczeństwa i sensu życia itd.

W doświadczaniu tak rozumianej solidarności doniosłą rolę może odegrać szkoła i edukacja polonistyczna, w ramach której uczniowie mogą poznawać, analizować, komentować jej literacko-kulturowe artykulacje, mogą odkrywać jej różne oblicza, uczyć się dostrzegać i nazywać związane z nią postawy, emocje, gesty, motywacje itd. Mogą wskazywać zalety „działania solidarności”, ale też zauważać przejawy, określać przyczyny i konsekwencje jej braku, „zanikania”, zawłaszczania dla ideologicznych celów, manipulacji, propagandy. Mogą w końcu – dzięki kompetencjom, talentom, współodpowiedzialności **mądrych nauczycieli – wzrastać w poczuciu solidarności, która zapisuje się na zawsze w pamięci jako bagaż wspólnych doświadczeń edukacyjnych**, w tym językowo-komunikacyjnych, o niedającym się przecenić znaczeniu. Warto, by wszystkiemu patronowało przekonanie, którym podzielił się z czytelnikami w jednej ze swoich książek Michał Paweł Markowski

to, w jakiej rzeczywistości żyjemy, zależy od wartości (w tym solidarności, przyp. I.M.) którym przypisujemy wysokie miejsce w naszych hierarchiach. (...) Żyjemy wartościami, to znaczy używamy ich tak, jak używamy wszystkich innych instrumentów ułatwiających życie. (...) Człowiek jest człowiekiem, nie dlatego, że żyje (...), nie dlatego, że żyje w grupie (...), ale dlatego, że nieustannie używa słów, żeby ustalić swoje miejsce na ziemi, żeby wytłumaczyć swoje położenie. Nie tylko komunikuje swoje emocje i na dodatek komunikuje je z innymi, co robią też inne zwierzęta, ale także używa języka, by opowiedzieć o rzeczywistości właśnie w języku znajdującej swe zakorzenienie. Świat, czyli zbiór rzeczy, istot i procesów, które na człowieka wpływają i którym człowiek podlega, istnieć może bez

44 M.P. Markowski, *Wojny nowoczesnych plemion. Spór o rzeczywistość w epoce populizmu*, Kraków 2019, s. 334.

niego, ale nie można tego powiedzieć o rzeczywistości, której od ludzkiego gadania i myślenia (czyli interpretowania) oddzielić nie sposób⁴⁵.

Bibliografia

- Babicki Z. *Wartości społeczne w edukacji dla zrównoważonego rozwoju*, „Forum Pedagogiczne” 2019, 9, cz. 1, s. 193–206.
- Bach-Golecka D. (red.), *Solidarność i dobro wspólne jako wartości w prawie*, Warszawa 2021.
- Bartmiński J., *Solidarność między pojęciem a ideą*, [w:] *Polskie wartości w europejskiej aksjospherze*, wyb. i red. S. Niebrzegowska-Bartmińska i in., Lublin 2014, s. 163–180.
- Bendyk E., *Leksykon na nowe czasy: SOLIDARNOŚĆ*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1622597,1,leksykon-na-nowe-czas-solidarnosc.read>, (dostęp: 15.03.2022).
- Bendyk E., *Solidarność bez patosu; tegoż, Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego. Czy ta idea ma dzisiaj sens?* <https://www.polityka.pl/search?phrase=Edwin%20Bendyk>, (dostęp: 20.04.2023).
- Breczko J., *Zanik uczuć metafizycznych*, „Kultura i Wartości” 2015, nr 13, s. 39–73.
- Chudy W., *Zdrada Solidarności*, „Etos” 2004, nr 67–68, s. 84–121. <https://dlibra.kul.pl/dlibra/show-content/publication/edition/30333?id=30333>, (dostęp: 25.09.22).
- Cudowska A., *Wspólnota w kulturze indywidualizmu*, <https://studylibpl.com/doc/866628/wsp%C3%B3lnota-w-kulturze-indywidualizmu> (dostęp: 26.09.2022).
- Cukier K. i in., *Myślenie kontekstowe. Największa przewaga ludzi nad sztuczną inteligencją*, Warszawa 2022.
- Czyżewski K. *Małe centrum świata. Zapiski praktyka idei*, Sejny 2017.
- Dobrzański D. Wawrzynowicz A. (red.), *Idea solidarności w kontekstach filozoficzno-historycznych*, Poznań 2006.
- Drożdż M. ks., *Zaufanie ukryte w solidarności*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2017, nr 2, s. 23, <https://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocialiacracoviensia/article/view/2452>, (dostęp: 26.09.2021).
- Drwięga M., *Człowiek między dobrem a złem. Studia z etyki współczesnej*, Kraków 2009.
- Golka M., *Cywilizacja współczesna i globalne problemy*, Warszawa 2012.
- Grodner D., *Internet wyzwaniem dla człowieczeństwa...*, [w:] *Pedagogika serca. Wychowanie emocjonalne w XXI wieku*, red. E. Lewandowska-Tarasiuk i in., Warszawa 2016, s. 142–147.
- Jacyno M., *Kultura indywidualizmu*, Warszawa 2007.
- Jarymowicz M., Szuster A. *Uprzedzenia, wrogość czy harmonia społeczna?*, Sopot 2021.
- Kasprzak P. i in., *Edukacja w czasach cyfrowej zarazy*, Toruń 2016.
- Keyes R., *Czas postprawdy: nieszczerłość i oszustwa w życiu codziennym*, przeł. P. Tomanek, Warszawa 2017.
- Koziołek K., *Czas lektury*, Katowice 2017.

45 Tamże, s. 330–336.

- Kuczyńska-Koschany, K. *Koiné i kontr-koiné, solidarność i jej antonimy – rozważania nad kulturową wspólnotą uczniowsko-nauczycielską na przykładzie cyklu prelekcji polonistycznych Otwartej Rzeczypospolitej „JAWNE KOMPLETY – lektury oddelegowane, lektury orzekające inaczej”*. „Polonistyka. Innowacje 2023, nr 16, 93–102, <https://doi.org/10.14746/pi.2022.16.8>, (dostęp: 15.04.2023).
- Liców A. i Z. (red.), *Wolność i solidarność w języku i kulturze*, Gdańsk 2017.
- Łazarska D., *Gdyby nie wartości, nasz świat byłby „płaski”... Aksjologiczne rozważania uczniów w świetle myśli filozoficznych Józefa Tischnera*, [w:] *Polonistyka i świat wartości. Edukacja polonistyczna jako wartość*, red. M. Marzec-Jóźwicka, A. Karczevska, S. J. Żurek, przy współpracy M. Nowak, Lublin 2019, s. 569–580.
- Maksymowicz A. (red.), *Moralne dylematy Polaków w ponowoczesności*, Kraków 2009.
- Mastalski J. ks., *Samotność globalnego nastolatka*, Kraków 2007.
- Markowski M.P., *Wojny nowoczesnych plemion. Spór o rzeczywistość w epoce populizmu*, Kraków 2019.
- Marzec J. *Duchowość, tożsamość i edukacja*, „Forum Oświatowe” 2012, 2 (47), s. 61–78.
- Męczkowska-Christiansen A. *Neoliberalizm i edukacja ku nieodpowiedzialności*, [w:] *Przestrzenie teraźniejszości i ich społeczno-edukacyjne sensy*, red. M. Szczepaska-Pustkowska i in., Toruń 2010.
- Morawska I., „*Niech Inny nie będzie obcy...*”, czyli edukacja międzykulturowa na lekcjach języka polskiego, [w:] *Oswajanie Inności w edukacji polonistycznej*, pod red. B. Myrdzik, E. Dunaj, Lublin 2010, s. 155–166.
- Morawska I., *Trwałość i zmienność wartości jako wyzwanie edukacyjne*, [w:] *Polonistyka i świat wartości. Edukacja polonistyczna jako wartość*, red. M. Marzec-Jóźwicka, A. Karczevska, S. J. Żurek, przy współpracy M. Nowak, Lublin 2019, s. 213–228.
- Morawska I., *Wspieranie rozwoju zawodowego nauczycieli. Od teorii do praktyki*, [w:] *Polonistyka i świat wartości. Edukacja polonistyczna jako wartość*, red. M. Marzec-Jóźwicka, A. Karczevska, S. J. Żurek, przy współpracy M. Nowak, Lublin 2019, s. 255–270 (współaut. M. Latoch-Zielińska).
- Myrdzik B., *Zrozumieć siebie i świat. Studia i szkice o edukacji polonistycznej*, Lublin 2006.
- Myrdzik B., *Szkoła jako przestrzeń budowania relacji wspólnotowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska sectio N Educatio Nova” 2022, nr 7, s. 23–40.
- Naumiuk A., *Współbicie, współodpowiedzialność i współzależność jako kategorie ważne dla pedagogiki społecznej skierowanej ku budowaniu wspólnot lokalnych*, https://www.researchgate.net/publication/348856755_Wspolbicie_wspolodpowiedzialnosc_i_wspolzalezynosc_jako_kategorie_wazne_dla_pedagogiki_spolecznej_skierowanej_ku_budowaniu_wspolnot_lokalnych/link/604502464585154e8c838586/download (dostęp: 26.09.2022).
- Nikitorowicz J. i in. (red.), *Wspólnoty z perspektywy edukacji międzykulturowej*, Białystok 2009.
- Pawlik W., *Zmierzch człowieka kantowskiego, czyli czy możliwe jest społeczeństwo bez-normatywne*, [w:] *Moralne dylematy Polaków w ponowoczesności*, red. A. Maksymowicz, Kraków 2009, s. 25–37.
- Piotrowski R. *Solidarność i dobro wspólne a granice władzy publicznej*, [w:] *Solidarność i dobro wspólne jako wartości w prawie*, red. D. Bach-Golecka, Warszawa 2021, s. 71–101.
- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.

- Puzynina J., *Język skazany na zmiany*, „Rzeczpospolita. Plus-Minus”, 27 maja 2013.
- Rittelmeyer Ch., *Dzieciństwo w opresji. Pomiędzy przemysłem kulturowym a technokratycznymi reformami szkolnictwa*, Kraków 2009.
- Rosół A., *Model organizacji życia zbiorowego a więzi wspólnotowe*, [w:] *Więzi społeczne, sieci społeczne w perspektywie inkluzji i wykluczenia społecznego*, red. J. Grodowska-Leder, s. 11–21.
- Rynio A., (wyb. tekstów, przedm.), *Solidarność w nauczaniu Jana Pawła II*, Lublin 2005.
- Sękowska-Buczko K., *Wartości i potrzeby wyznaczające sens życia*, [w:] *Świat wartości wobec wyzwań rzeczywistości ponowoczesnej*, red. J. Semków, J. Pazgan, Legnica 2012, s. 65–78.
- Stawrowski Z., Graczyk R., *Solidarność to wspólnota etyczna*, „Nowy Napis Co Tydzień”, 2020, nr 64, <https://nowynapis.eu/tygodnik/nr-64/artukul/solidarnosc-wspolnota-etyczna> (dostęp: 03.10.2022).
- Stecko J., *Wystarczy zrobić niewiele, by zmieniło się wiele, czyli czym jest etyka solidarności*, [w:] *O solidarności wielką i małą literą pisanej*, red. M. Krzysztofiński, G. Ostasz, J. Stecko, Rzeszów 2019, s. 149–158.
- Stoch M., *Dydaktyka polonistyczna społecznie zaangażowana – o metodzie projektu grupowego opartego na konsensusie*, [w:] *Polonistyka i świat wartości. Edukacja polonistyczna jako wartość*, red. M. Marzec-Jóźwicka, A. Karczewska, S. J. Żurek, przy współpracy M. Nowak, Lublin 2019, s. 201–212.
- Stróżewski W., *O wielkości. Szkice z filozofii człowieka*, Kraków 2002.
- Szafraniec K., *„Porzucona generacja”: młodzież polska wobec wyzwań „społeczeństwa ryzyka”*, [w:] *Przetrwanie i rozwój jako niezbywalne powinności wychowania*, red. M. Dziemianowicz, B.D. Gołębnik, R.Kwaśnica, Wrocław 2005, s. 120–128.
- Szczęśna E., *Aksjologia – technika – humanistyka. Polonistyczne oswajanie technologii*, [w:] *Polonistyka i świat wartości. Edukacja polonistyczna jako wartość*, red. M. Marzec-Jóźwicka, A. Karczewska, S. J. Żurek, przy współpracy M. Nowak, Lublin 2019, s. 787–798.
- Szczukowski D., *Lekcje literatury. Lekcje wspólnoty*, [w:] *Polonistyka i świat wartości. Edukacja polonistyczna jako wartość*, red. M. Marzec-Jóźwicka, A. Karczewska, S.J. Żurek, przy współpracy M. Nowak, Lublin 2019, s. 297–299.
- Tischner J., *Myślenie według wartości*, Kraków 2011.
- Touraine A., *Solidarność. Analiza ruchu społecznego 1980–1981*, przeł. A. Krasieński, Gdańsk 2010.
- Zielińska A., *Szkoła jako miejsce przygotowania młodzieży do uczestnictwa w społeczeństwie obywatelskim*, [w:] *Między nieuchronnością a możliwością – wychowanie w warunkach zmiany*, red. A. Przecławskiej, A. Wiłkomirskiej, Warszawa 2010, s. 165–190.
- Żurek A., *Więzi społeczne a zjawisko samotności i osamotnienia*, [w:] *Więzi społeczne, sieci społeczne w perspektywie inkluzji i wykluczenia społecznego*, red. J. Grodowska-Leder, s. 11–21.
- Wygnański J., *Gdzies zgubiliśmy solidarność. A może pomyliliśmy ją z czymś innym?*, <https://wiesz.pl/2020/06/04/gdzies-zgubilismy-solidarnosc-a-moze-pomylilismy-ja-z-czymys-innym/> (dostęp: 25.09.22).

Solidarity as a value in Polish studies didactics

Abstract

The topic signalled in the title constitutes an integral part of general and Polish language content at every stage of education. It is related to the realisation of goals and tasks that motivate students to explore values of crucial importance to human life. One of these values is solidarity. The article presents theoretical findings regarding the ways of understanding this category in scientific discourse and social communication. The subject of a broader discussion is the results of an educational diagnosis, focusing on schoolchildren's statements about solidarity, its significance, forms, and indicators. In addition, the article references several methodological solutions associated with the ethos of solidarity within literary education. In the summary, several general conclusions and reflections on the title issue are formulated.

Keywords: solidarity, value, didactics of Polish studies, diagnosis, schoolkids, literary education

Iwona Morawska – dr hab. prof. UMCS, Autorka i recenzentka licznych publikacji z zakresu kształcenia polonistycznego; współorganizatorka i uczestniczka wielu konferencji naukowych; pracownik naukowo-dydaktyczny w Katedrze Edukacji Polonistycznej w Instytucie Filologii Polskiej UMCS w Lublinie; autorka warsztatów i szkoleń metodycznych dla nauczycieli języka polskiego i języka polskiego jako obcego; członek: Komisji Edukacji przy Komitecie Nauk o Literaturze PAN, Zespołu Dydaktycznego Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN i Komisji Etyki Komunikacji Polskiej Akademii Umiejętności; współpracuje z Centralną Komisją Egzaminacyjną w Warszawie i Okręgową Komisją Egzaminacyjną w Krakowie.